

ערך התחיה

(ביאור למאמרו של רבינו הראי"ה קוק זצ"ל)

כשעלה רבינו לארץ ישראל, לבנות ולהבנות בה, מצא את הישוב החדש, רבבות אחים אשר עלו למולדת אבותם, מנסים להקים בישראל חברה חדשה. הארץ העזובה והנשמה החלה להבנות מחורבנה, מושבותיה העלו ירק והשרות עטפו בר, הרי ישראל העלו ענפים והחלו נושאים פרי, רוח של תחיה החל מנשב בעם הרדוף למוד הסבל והיסורים, אשר החל לחדש כנשר נעוריו ולזקוף כתמר את קומתו.

מאידך ראה רבינו המון רב של מתישבים, אשר רוח התחיה נשאתם לבא ולהפריח את שממות הארץ, והם נתלשים מחיי הקדושה הישראלית, סוטים מאורח החיים בו נתייחד עמנו מימות עולם. בתופעה זו ראה רבינו נסיון מצד החברה החילונית להקים חברה יהודית שלא על ערכי הנצח של האומה, אלא חקוי למסגרות ותכני חיים אירופיים, ממנה עלו ואחר קסמיה הלכו שבי. כאן ראה רבינו את הטרגדיה של התחיה היהודית בא"י, בנסיונה של הלאומיות החילונית לבנות חברה עברית בלבוש גויי, להביא את בן המלך להתפלש באשפתות, להקים סולם אך לשבור במו ידיו את השלבים לפסגתו.

הציונות החילונית, בדרכה ובספרותה, בקשה לנתק את חנועת התחיה היהודית מן התורה, עוד בקונגרס הציוני הראשון קבעה את הסעיף האומר: „הציונות דבר אין לה עם הדת“. במאמרו „ערך התחיה“ (גדפס בחוברת „התרבות הישראלית“ ואח"כ בספר „אורות“ עמוד קל"ה) בא רבינו להבהיר, כי קביעה זו לא רק שאינה נכונה, אלא שהיא גם בלתי אפשרית.

בספרו אורות כותב רבינו: „כנסת ישראל כולה, על כל קניניה של האומה, שהם חביבים עליה מצד רוחה הלאומי, כולם רוח אלקים שורה בה, ארצה, שפתה, תולדתה ומנהגיה. ואם תמצא בזמן ימן הזמנים התעוררות רוח שכזאת, שיאמרו שכל אלה בשם רוח האומה לבדה, וישתדלו לשלול את רוח אלקים מעל כל הקנינים הללו... מה צריכים אז צדיקי הדור לעשות? למרוד ברוח האומה, אפילו בדבור, ולמאוס את קניניה? זה דבר בלתי אפשרי, רוח ד' ורוח ישראל אחד הוא, אלא שהם צריכים לעבוד עבודה גדולה, לגלות את האור והקדוש שברוח האומה, את אור אלקים שבתוך כל אלה, עד שכל המחזיקים באותן המחשבות שברוח הכללי ובכל קניניו, ימצאו את עצמם ממילא שהם עומדים שקועים ומושרשים וחיים בחיי אלקים“.

נאמן לדבריו אלו, בהיותו רבה של יפו והמושבות, ניגש רבינו בשנת תרע"ג

לבאר במאמרו זה את ערכה האמיתי של תנועת התחייה היהודית, שאינה רק הכשרת קרקע בטוחה לעם נודד ורדוף, אלא יתירה מזו, יצירת בסיס להגשמת שליחותה ההסטורית של האומה הישראלית, שהיא גלוי אור אלקים אמת במלוא התבל. המאמר עצמו בנוי משלשה חלקים: „א. מקומה של הדבקות בה', בנתינת קיום ואושר לעולם ולאנושות. ב. שליחותה של כנסת ישראל בהפצת ידיעת מציאות האלקים במלא התבל. ג. התעוררות התחייה בישראל בדורות האחרונים כיצירת בסיס לחיים של דביקות בה'.

מקומה של „הדבקות בה'“ בעולם ובאנושות

משני יסודות מורכב האדם, מנשמה ומגוף, הגוף הנו החלק החיצון והגלוי שבאדם, והוא לבוש לחלק הפנימי שהיא הנשמה שבקרבנו — הרמח"ל בספרו מסילת-ישרים כותב: „... ותראה באמת שכבר לא יוכל שום בעל שכל להאמין שתכלית בריאת האדם הוא למצבו בעולם הזה, כי מה הם חיי האדם בעולם הזה? או מי הוא ששמח ושלוו ממש בעולם הזה? ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה, ורהבם עמל ואון. בכמה מיני צער וחלאים ומכאובים וטרדות ואחר כל זאת המות, אחד מיני אלף לא ימצא שירבה לו העולם הנאות ושלוו אמיתי". ומוסיף שם הרמח"ל: „ועוד אם תכלית בריאת האדם היה לצורך העולם הזה, לא היה צריך מפני זה שתנופח בו גשמה כל כך חשובה ועליונה, שתהיה גדולה מן המלאכים עצמם, כל שכן שהיא אינה מוצאת שום נחת רוח בכל עינוגי זה העולם, והוא מה שלמדנו ו"ל במדרש קהלת: „וגם הנפש לא תמלא" — משל למה הדבר דומה, לעירוני שנשא בת מלכים, אם יביאו לה כל מה שבעולם אינם חשובים לה כלום, מפני שהיא בת מלך. כך הנפש, אילו הבאת לה כל מעדני עולם אינם טוב לה. למה? מפני שהיא מן העליונים".

בספרו דעת-תבונות ממצה הרמח"ל רעיון זה: „הנשמה אינה אלא חלק א-לוה ממעל, הנה אין תשוקה ודאי, אלא לשוב להדבק במקורה ולהשיגו, ואין מנוחתה אלא כשחשיג את זה".

מכל האמור ניתן לכאורה לומר, כי האדם מתקיים על שני אלו: המאכל והמשקה מקיימים את הגוף, ואילו הדבקות בבורא, בלימוד תורתו וקיום מצוותיו, היא קיומה של הנשמה, ברם כאשר נעמיק לעיין גיוכח כי הדבקות בה' אינה רק גורם לקיומה של הנשמה, אלא גם לקיום צדם הפיזי של החיים, וללא הדבקות בה' אין קיום לא רק לחלק הרוחני של החיים אלא אפילו לחלק החומרי של המציאות.

בספר הכוזרי (מאמר שלישי י"א) מבאר ריה"ל את תלות הבריאה בבורא בדרך זו: „מפני שאין ענין הבריאה דומה לענין המלאכה, כי האומן כאשר הוא עושה ריחיים וילך לו, יעשו הריחיים מה שבעבורו נעשו. והבורא יתברך בורא האיברים ונותן להם כוחות וממשיך להם את הרגעים (כלומר, בכל רגע ורגע הוא ממשיך השפעתו עליהם) ואילו היינו מעלים על לב הסתלקות השגחתו והנהגתו רגע אחד, היה גפסד העולם כולו...".

על הכתוב בתהילים [ק"ט]: „לעולם ה' דברך נצב בשמים" מובא במדרש. מהו דברך נצב בשמים, איזהו דבר נצב בשמים? אלא אמר הקב"ה: על מה השמים עומדים, על אותו דבר שאמרתי „יהי רקיע בתוך המים ויהי כן", אותו דבר שאמר הוא עשה, לכך נאמר „הוא צוה ונבראו", „דבר ה' שמים נעשו", ובאותו הדבר שברא אותן בו הם עומדים לעולם, לכך נאמר „לעולם ה' דברך נצב בשמים".

בספר „תניא" [בפתיחת שער היחוד והאמונה] מובא בשם הבעש"ט ביאור למדרש זה, וכך מפרשו הבעש"ט: כי דברך שאמרת „יהי רקיע בתוך המים", תיבות ואותיות אלו הן נצבות ועומדות לעולם להחיותם, כדכתיב „ודבר אלקינו יקום לעולם", „ודבריו חיים וקיימים לעד". כי אילו היו האותיות מסתלקות כרגע ח"ו וחזרות למקורן, היו כל השמים אין ואפס ממש, והיו כלא היו כלל, כמו קודם מאמר „יהי רקיע" ממש. וכן כל שאר הנבראים שבכל העולמות. עליונים ותחתונים ואפילו הארץ הלזו הגשמית, ובחינת דומם ממש, אילו היו מסתלקות ממנה כרגע ח"ו האותיות מעשרת מאמרות שבהן נבראת הארץ בששת ימי בראשית, היתה חוזרת לאין ואפס ממש כמו לפני ששת ימי בראשית ממש.

(עיין עוד בענין זה מהר"ל מפראג בהקדמתו לספרו „נצח ישראל", וכן בנפש החיים לרבי חיים מואלזין שער ג' פרק י"א).

סיכומו של דבר, קיומו הרוחני והפיזי של העולם, ממש בכל רגע ורגע, הוא בדבקות הבלתי פוסקת של הנברא בבוראו, ובלעדי דבקות זו לא היה העולם מתקיים אפילו רגע קט, אלא הכל היה שב לתוהו ובוהו כפי שהיה טרם הבראו.

מכאן נעבור לתשוקותיו של האדם, רבים ומגוונים הם צרכיו של האדם, ואעפ"כ יש לחלקם לצרכים חיצוניים ולצרכים שהם בבחינת מותרות, אשר גם בלעדם יוכל האדם לקיים את חייו. וכלל זה נקוט בידך: כל מה שהוא הכרחי לקיומו של האדם הניח הבורא בטבעו של האדם תשוקה להשיגו. ותינוק לאחר לידתו יוכית, שאע"פ שאינו יודע להבחין בין טוב לרע, למרות זאת דורש הוא את ההכרחי לקיומו. (עיין בענין זה בחובות הלבבות שער ב', ובמורה נבוכים חלק ג' י"ב).

מאידך תשוקת האדם לדברים בלתי הכרחיים או מיותרים, מקורה בהרגלי חיים מעוותים אשר האדם בבחירתו החפשית הקנה לעצמו, ואח"כ הפכו מהרגל לטבע שני, תשוקות אלו אינן בכלל התשוקות הטבעיות של האדם.

„לחם לאכול ובגד ללבוש" וכל כיוצא באלו, הנם צרכים חיוניים לקיומו של האדם (עיין רש"י דברים י' י"ח). לפיכך הטביע הקדוש ברוך הוא לצרכים אלו בכל רמה אינטלקטואלית של האדם אינסטינקט להשיגם, והראיה שכל המין האנושי, בכל חלקי תבל, משותף בבקשתם. — למרות חיוניותם של הצרכים הגשמיים הללו קיים לכל אחד מהם תחליף, שהרי מאכל זה, אפשר להחליפו באחר, גם ללא מאכל מסוגל האדם להתקיים זמן מה, מה שאין כן ללא הדבקות בה', אילו היא היתה חסרה לאדם

אפילו חלקיק זעיר של זמן, לא היה לאדם קיום והכל היה שב לתוהו ובוהו, לאין ואפס ממש.

מכאן שאם אומרים אנו, כי קיים באדם אינסטינקט טבעי להשגת צרכיו החיוניים המאפשרים את קיומו, על אחת כמה וכמה שיהיה קיים בו אינסטינקט לדבקות בה', שהיא מקור קיום כל החיים, ואשר בלעדיו אין מקום למציאות כל שהיא. דבקות זו לא רק שהיא קיימת באדם אלא שהיא „התשוקה היותר טבעית באדם” וטעם הדבר מבאר רבינו: מפני „שאי אפשר להיות חלופה מטבע ההויה”.

וכאן מוסיף רבינו כי התשוקה לדבקות בה' אינה מצויה רק במין האנושי, אלא קיימת בכל יצור נברא, בחי, בצומח ואף בדומם. בכולם קיים הצורך לדבקות בה', „נשמת כל חי תברך את שמך ה' אלקינו”. ולא בעצם התשוקה הזאת שונה האדם משאר יצורי תבל, אלא רק בכשרון וביכולת לתת בטוי לשאיפותיו והרגשותיו הפנימיות, משא”כ שאר היצורים בהם קיימת תשוקה זו בצורה חרשת, כלומר ללא כלים לקליטה מן העולם הסובבם, ובצורה אילמת, כלומר ללא יכולת לבטא את תשוקתם.

הטפול בתשוקת הדבקות בה'

התשוקה הטבעית לדבקות בה', המונחת בטבע יצירתו של האדם, אינה מצויה באדם מתחילת ברייתו בצורה משוכללת ושלמה, אלא תשוקה זו היא כשרון כשאר כשרונותיו של האדם הזקוקים לפתוח ושכלול, וכך מבואר במדרש (בראשית רבה פי”א): „כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכים עשייה, כגון חרדל צריך למתוק, החיטין צריכים להטחן, אפילו אדם צריך תקון” כוונת המדרש היא, כי מלכתחילה ברא הקב”ה את העולם בלתי מושלם בפועל עם אפשרויות בכה, ותפקידו של האדם לשכלל ולהשלים את הבריאה, להוציאה מן הכח אל הפועל, כמאמר הכתוב: „אשר ברא אלקים לעשות”.

משימת ההשלמה אינה משתרעת רק על העולם הסובב את האדם, אלא גם האדם עצמו צריך תיקון. תיקון הגוף, ע”י ברית המילה, ותיקון הנפש ע”י תורה ומצוות שהם המעשים והדרכים המפתחים את כשרון הדבקות בה' אשר באדם.

בספר חובות הלבבות (שער ג' פ”ג) מובא משל, המדמה את כוחו הרוחני של האדם לגרעין אשר נזרע בקרקע, והתורה לה כעבודה לאדמה, חרישתה וניכוש, ועזר שהוא מן האלקים כמטר המשקה אותה. לדבריו ישנם שלשה גורמים בהתפתחותו הרוחנית של האדם, הראשון הוא הכשרון הטבעי המונח בכוחו של האדם. השני הוא עמלו ומאמציו של האדם לפתח ולהוציא את כשרונותיו מן הכח אל הפועל. השלישי הוא „סיעתא דשמיא”, וענינו כי האדם למרות כל מאמציו לא היה מצליח בכוחות עצמו בלבד להעפיל אל פסגת שלמותו, אך כאשר רואה הקב”ה את מאמציו הכנים של האדם להגיע אל שלמותו, אז מסייעו הקב”ה, „הבא לטהר מסייעין בידו”.

כפי שכבר הקדמנו, גם התשוקה לדבקות בה' היא אחת הכשרונות אותה הטביע הבורא בכוחו של האדם, אך האדם אינו יכול להסתפק בנקודה הטבעית כמות שהיא, אלא שעליו לפתחה ולשכללה. פתוח זה נעשה בעזרת שני כוחותיו

של האדם, והם הרגש והשכל, ושניהם צריכים זה לזה, כי רגשות ערטיליות ללא הכונה שכלית הן כמכונית הנעה ללא הגה מכוון, ואז ינוד לו הרגש לכל אשר ישארו הרוח, ללא ביקורת והכוונה.

אפילו על החכמה נאמר „חכמים המה להרע“. ועל התורה נאמר: „כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם“, מכאן שהכשרון כשלעצמו אינו מבטיח עדיין תוצאות חיוביות, כי האדם בבחירתו התפשטית יכול לכוונו לטוב או למוטב. וכך כתב רבינו (בספרו אורות התשובה פ"ט א'): „הרצון הטוב הוא הכל, וכל הכשרונות שבעולם אינם אלא מילואיו“.

ישנן תופעות בהסטוריה האנושית, שכשבוחרים אותן בהתגלותן, הן מאד שליליות. אבל כאשר בודקין את המניעין לאותן תופעות, גיוכת כי המניעים כשלעצמם גבעו דוקא ממקור חיובי, אלא שהאדם לא ידע לכוון את אותה גטיה בדרך הנכונה ומוזה בא העיות.

בדרך זו מבאר הרמב"ם את התפתחות העבודת זרה בעולם: „בימי אנוש טעו בני אדם טעות גדולה ונבערה עצת חכמי הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה. וזו היתה טעותם: אמרו הואיל והאלקים ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום, וחלק להם כבוד, והם שמשים המשמשים לפניו. ראויים הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד. וזהו רצון הא-ל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבודו. כמו שהמלך רוצה לכבד העומדים לפניו, וזהו כבודו של מלך. כיון שעלה דבר זה על לבם התחילו לבנות לכוכבים היכלות ולהקריב להם קרבנות ולשבחם ולפארם בדברים, ולהשתחוות למולם, כדי להשיג רצון הבורא בעצתם הרעה. וזה היה עיקר עבודת כוכבים. וכך היו אומרים עובדיה היודעים עיקרה, לא שהם אומרים שאין שם א-ל אלא כוכב זה, הוא שירמיה אומר: „מי לא ייראך מלך הגויים כי לך יאתה, כי בכל חכמי הגויים ובכל מלכותם מאין כמוך ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא“ — כלומר הכל יודעים שאתה הוא לבדך אבל טעותם וכסילותם שמדמים שזה ההבל רצונך הוא“. (ועיין שם בפ"א מהלכות ע"ז בהמשך דברי הרמב"ם כיצד נתפתחה הע"ז עד כדי שכחה גמורה של הקב"ה).

במאמרו „לדמות דיוקנו של הרמב"ם" כותב רבנו כי במעמקי הגשמה האנושית קול ד' קורא בלא הרף, מהומת החיים יכולה רק להמם את הנפש, עד אשר לא תשמע ברוב עתות חייה את הקול הקורא הזה, אבל בשום אופן לא תוכל לעקור את היסוד, את השורש והעיקר את הקול הזה, שהוא באמת כל עצם החיים האנושיים. קריאה זו לקרבת אלקים קיימת באדם בכל עת, וכדי להגשימה בצורה שלמה, יצר הקב"ה באדם שני כוחות, שהם לכאורה הפכיים זה לזה, אבל לאמיתו של דבר בהופיעם יחד בהרמוניה, משלימים הם זה את זה. שני הכוחות הללו הם: הראשון: גטיה חיובית עזה להתקרב אל רבון העולמים להתדבק בבורא העולם. והשני: תכונה עמוקה בנפש לזכר ולטהר את גטיה ההתקרבות מכל הגשמה והחשכה. ואלה דבריו שם: „היסוד האחד הוא קול התשוקה הגשפית הטבעית העצמית לקרבת אלקים אשר כל ההויה כולה, וכל זרמי הנפש, החיים בכל מלוא היקום ובכל כח התודעה האנושית, כולם אומרים בלא הרף, כי אך זה הטוב, זהו האושר, זהו יסוד החיים הנצחיים, מקור האור

ושורש כל עדן. והיסוד השני הוא הקול המזקק ומצרף את עצם תשוקת הקרבה הזאת, המוציא אותה מנפתולי מחשכיה ומעלה אותה למכון האורה הבהירה". עפ"י יסודות אלה מבאר רבינו את התפתחות הע"ז בעולם, האלילות עצמה מקורה בכוונה חיובית של האנושות, היא תוצאה של נסיון להתקרב אל הנשגב והנצחי, אבל רק בכח הראשון של הנטיה לקרבת אלקים, מבלי להשתמש בכח השני המזכך ומטהר את הקרבה הזאת מכל סיג של הגשמה והחשכה, ואז — כותב רבנו — נתלבש קול הדבקות בה' במעטפות מפלצת איומות, מפיאות שממון, טומאה וזוהמת רשע וכסל, על כל חיי האנושות, מתוך הקול הזה בעוותו יצאו כל מכוונות האלילות, כל דרכי העבודות הזרות".

לאחר שנתבססה העבודה־זרה בעולם, החלה תופעה זו להעיק להתגלות האלקית בעולם, נשמת האדם היא בבחינת נר שהקב"ה הדליק בפנימיותו של האדם כמאמר הכתוב: „נר ה' נשמת אדם", הנשמה היא המקור דרכו מתפשטת בנברא החיות האלקית, אך כשם שלכל יציר אנושי יש נשמה כך קיימת נשמת אלקים בכל יצור בעולם, בחי בצומח ואף בדומם, „כל הנשמה תהלל יי"ה". וכאן המקום להוסיף, שלא רק לכל פרט ופרט מיצירי תבל יש נשמת אלקים, אלא שקיימות בעולם אף נשמות כלליות שאינן סך הכל של סכום נשמות פרטיות אלא מהות נשמתית בפני עצמה, הנותנת חיות אלקית לקיומו של הכלל ככלל, במובן זה יש להבין את המושג „נשמת האומה" לא כסך של כל נשמות הפרטים בישראל, אלא כמהות נשמתית בפני עצמה הנותנת חיות ונצחיות אלקית לכלל האומה הישראלית, והוא הדין ביחס למושג „נשמת העולם", שהיא מהות נשמתית מיוחדת אשר דרכה מטיפע האלקות חיים לקיומו של כלל העולם. כל נשמה ונשמה לפי ענינה, השוררת במסגרת של פרט, אומה, עולם או עולמים, מסוגלת להטיפע במסגרתה אור אלקים, רק במדה ששוררים במסגרת בה היא קיימת תנאי חיים כאלו שהם לרצון רבון העולמים, אך כאשר במסגרתה של הנשמה שוררים צורות חיים המרחיקים את הנברא מבוראו, כי אז כל האור והטוב אשר האלקות משפיעה לנברא דרך נשמתו, כל אלו מנועים מן האדם, ואז נתונה הנשמה במועקה, כבולה ומנועה מלהפיץ את אורה, מציאות זו מסבכת לגשמה צער על אשר נמנע ממנה להעניק לעולם את הטוב הגנוז בו.

אברהם משחרר העולם מכבליו

בקרוב האִישים השואפים אל השלמות יש להבחין בשני סוגים: א. השואפים להשתלמות אישית אך תוך התעלמות מהחברה הסובבת אותם, התעלמות שמקורה היא, אדישות או מיאוש לתקון העולם. ב. השואפים לשלמות אך אינם מסתפקים בהשתלמותם האישית בלבד, אלא פועלים במסירות גם לתיקון והשלמת הסובבים אותם.

לאבינו הראשון אברהם קדמו אישים אשר ידעו את האלקים, כדברי הרמב"ם (הל' ע"ז פ"א): „אבל צור העולמים לא היה שום אדם, שהיה מכירו ולא ידעו, אלא יחידים בעולם, כגון חנוך ומתושלח, נח, שם ועבר", יחידים אלו אף הקימו בתי מדרשות, כדוגמת „בית מדרשו של שם ועבר". אך לא יצאו מפתח אהלם להלחם באלילות אשר פשטה בעולם, לא העיוו, אם מפחד או מתמת יאוש

להתנגד לאלילות, אלא הסתפקו בסלידה פסיבית מן הרע המשתולל סביבם. אחרת היתה דרכו של אבינו אברהם, בנשמתו הענקית ניתן להבחין בכח כפול: האחד, "תשוקה כבירה לחופש ואור" אלא שלזאת נצטרפה גם, "צורה החזק ומכאובה על עלבון התבל" נשמתו היתה נשמה מרדנית, שאינה מילימה עם מוסכמות החברה, ובראותה איך האלילות עושקת מכל נשמה את הארשר והאור, אין היא ספונה בביתה אלא יוצאת להאבק על עלבון התבל.

...ובן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו כיון שהכיר וידע, התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים, ולערוך דין עמהם ולומר שאין זו דרך שאתם הולכים בה, ושיבר הצלמים והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד אלא לאלוה העולם, ולו ראוי להשתחוות ולהקריב ולנסך, כדי שיכירוהו כל הברואים. וראוי לאבד ולשבר את כל הצלמים כדי שלא יטעו בהם כל העם, כמו אלו שהם מדמים שאין שם אלוה אלא אלו, כיון שגבר עליהם בראיותיו, ביקש המלך להורגו ונעשה נס ויצא לחרן. והתחיל לעמוד ולקרוא בקול גדול לכל העולם, ולהודיעם שיש שם אלוה אחד לכל העולם ולו ראוי לעבוד. והיה מהלך ומקבץ העם מעיר לעיר וממלכה לממלכה עד שהגיע לארץ כנען, והוא קורא שנאמר: "ויקרא בשם ה' א-ל עולם". וכיון שהיו העם מתקבצים אליו ושואלים לו על דבריו, היה מודיע לכל אחד ואחד כפי דעתו עד שיחזירוהו לדרך האמת, עד שנקבצו אליו אלפים ורבבות והם אנשי בית אברהם, ושתל בלבם העיקר הגדול הזה וחיבר בו ספרים... " (רמב"ם פ"א מהלכות ע"ז).

זו היתה דמותו הענקית של אברהם אבינו, פועל לביעור הרע בעולם, נוטל את מקלו בחרון וישבר את הצלמים" ובמקביל פועל פעולות חיוביות, "קורא בכח לאורה, לא-ל אחד, א-ל עולם".

כנסת ישראל ממשיכת דרכו של אברהם

אדם הראשון קודם חטאו, בהיותו יציר כפיו של רבון העולם, מקורב היה מאד לקב"ה. לאחר חטאו נפל האדם והשפיל עמו את העולם כולו. הרמח"ל בספרו דרך ה' (ח"ב פ"ד) מסביר כי לאחר חטא האדם ראתה ההשגחה העליונה כי הצבור האנושי ככלל, אינו מסוגל בהוויתו המושפלת לנהל מוסר ואורח-חיים כאלו שיוכל להעלות ולהשיב את האנושות למצבם שקדם לחטא אדם-הראשון. וכדי להגיע למצב זה ראתה ההשגחה צורך לקבוע מתוך האנושות חלק נבחר אשר טבעו ואופיו מתאימים לחיים רוחניים-מוסריים געלים, ועל חלק זה תוטל המשימה לחיות את החיים האלקיים שבפוחם לתקן את פגמי העולם, בעוד שמשאר חלקי החברה האנושית ידרשו חיים מינימליים, אשר בלעדם אין קיום לחברה האנושית והם שבע מצוות בני נח, ובדרך זו ישוב העולם לתקונו.

האומה הישראלית היא שנבחרה לחיות את החיים האלקיים שבכחם להעלות את הבריאיה לפסגתה. אמנם גם לכל אחת מן האומות והעדות ההשגחה האלקית משימה מיוחדת באחד משטחי החיים, כלכלה, רפואה, טכניקה וכדומה (עיין באורות ישראל פ"ה ב') ברם המשימה לגלות בעולם את מציאות הבורא, תהילתו והנהגתו, משימה זו הוטלה על האומה הישראלית בלבד, כמאמר הנביא: "עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו".

הבחירה האלקית בכנסת ישראל הגיחה בטבעה של האומה תכונה מיוחדת, והיא: כי החיים הלאומיים של האומה כמו כלכלתה, מהלכיה המדיניים, הצלחותיה הפיזיים וכדומה, אינם רק בסיס לקיומה החמרי של האומה, אלא מהווים חלק בהגשמת המשימה ההסטורית העליונה אותה הועידה ההשגחה האלקית לאומה הישראלית. (עפ"י זה יובנו דברי החת"ס בסוכה ל"ו א' ד"ה דומה לכושי ע"ש). על כן מבחינה אלקית, אין בכנסת ישראל הבדל מהותי בין צרכים חמריים לערכים רוחניים, „על כולם רוח אלקים שורה“, הקנינים האנושיים-טבעיים אשר בישראל בהיותם הכרחיים לתקומתה של האומה, בארצה, מהווים חלק מהגאולה השלמה של ישראל, לכן אין להבין בצורה אמיתית את התסיסה לתחיה לאומית בדורות האחרונים בישראל, ואפילו אותה המתגלית רק בצד החומרי של האומה, אלא ביחס לאותה שליחות בה החל אבינו אברהם לקרוא בשם ד'.

בספרו אורות (עמוד קנ"ה) כותב רבינו שיש לברר האם החלק האנושי בעם ישראל שזה לאותו חלק באומות העולם, ועל בסיס אנושיות זו נבנתה צורה רוחנית מיוחדת של האומה הישראלית, או שגם החלק האנושי שבישראל מיוחד הוא ושונה מהאנושיות של שאר האומות. ושם הוא מחליט, כי נראים הדברים שבתחילה היתה הכוונה שצורת האדם של כל האנושות תהיה משותפת ובתור תוספת ותיקון יתגלה על האומה המיוחדת רוחה המפואר בהדרת קודש, אלא שבמהלך הדורות נתקלקלו הענינים ורוח האדם הכללי שקע כל כך, עד שבתכונתו המקולקלת לא יכל החלק החילוני של האדם להעשות בסיס לקודש, ואז הוכרחה גלות מצרים לבא בתור כור הברזל, וגלות זו צירפה את צד האדם שבישראל, צורתו החילונית הקודמת ניטשטשה לגמרי, עד שנעשה לבריה חדשה. ואז נוצר גרעין של עם ישראל שלא רק צדו הרוחני מיוחד מכל העמים, אלא גם צדו הפיזי-חילוני, אף הוא מותאם במיוחד לצורה הרוחנית המיוחדת של האומה.

הרב זצ"ל סח לבנו הגרצ"ה שליט"א, כי בדיון שהיה לו עם רבי מרדכי עלישברג נחלקו על מהות לאומיות ישראל. לדעת הרמ"ע, יש ללאומיות ישראל להיות ביסודה אנושית טבעית, „כצרפתים וגרמנים שאוהבים עמם ודבקים בו ודורשים טובתו“, ויְקוּדֶשֶׁת ומבוססת בקדושת התורה, אך לדעת של הרב זצ"ל יש ללאומיות להיות מעיקרה ומיסודה מיוחדת וקבועה בערך קדשה האלקי המיוחד וכשגבת בעוזה. והן הן הדברים שאח"כ כתב הרב בספרו „אורות“, ושהובאו כאן.

גם לגבי הגדרת מושג המוסר, בא רבינו להרחיב ולהשלים את התפיסה המקובלת, הרואה את המוסר רק בגילוי החיצוניים, לגביה המוסר הוא עשיית מעשים טובים במובן חברתי, והאדם המוסרי הוא האדם המבצע בחייו מעשים אלו, וכאן באה ההרחבה של רבינו, מעשים טובים הם תוצאה של מוסריות האדם, אבל המוסר עצמו הוא משהו פנימי יותר, תכונה פנימית המיוסדת על שלש שאיפות: א. לבקש את הטוב ולא בקשת טוב יחסי או מוגבל אלא בקשת הטוב המוחלט דוקא. ב. להיות בעצמו טוב, כלומר לא להסתפק בהכרה תאורטית את הטוב, אלא להגיע להודעות ממשית עם הטוב, שהטוב לא יהיה משהו מחוץ לאשיותו של האדם, אלא עצם מעצמו ובשר מבשרו. ג. להיות דבק אל הטוב,

כך שמצב ההזדהות עם הטוב לא יהיה מצב ארעי כאפיוודה שחלפה, אלא מצב מתמיד.

תכונה עדינה זו של מוסר בכל הקיפו אינו בא לאדם מישראל אלא בדבקתו בתוכן האלקי המצוי באמונת הישראלית בצדדיה השונים.

בספרו אורות (קמ"ד) מסביר רבינו כי היחס בין כנסת ישראל ליחידיה שונה מכל היחסים של כל קיבוץ לאומי ליחידיו. כל הקיבוצים הלאומיים נותנים ליחידיהם רק את הצד החיצוני של מהותם, אבל את מהותו הפנימית שואב כל יחיד באופן ישיר מההשפעה האלקית אשר בהויה שלא באמצעות אומתו. לא כן בישראל, היחיד יוצר את קישורו עם רבון העולמים רק באמצעות „כלל-ישראל“, ואם יעלה בדעת יחיד מישראל להנתק מן האומה, בצעד זה מנתק הוא את נשמתו ממקור חייה, משום כך גדולה היא ההזדקקות של כל יחיד מישראל לכלל, וכאן סוד גבולותו של כל יחיד מישראל למסור אפילו את גפשי ובלבד שלא להנתק מאומתו. מפני שהנשמה ותיקונה העצמי דורשים ממנו זאת. ומבאר שם רבינו כי צנורות ההזנה הנשמית והגנת החיים של כנסת ישראל מופעלים ע"י המצוות שגאמרו בדבר ד', ודרך צנורות אלו שואב היחיד, רק בהיותו במסגרת כלל ישראל, את תקון נשמתו.

רעיון זה חוזר כאן בקצרה, כי היחיד בישראל יוכל להתעלות לשלמותו רק בהיותו מובלע ומקושר בתוך כלל האומה. [ועיין עוד ברמב"ם (פ"ג מהל' תשובה הי"א) שפסק כי אדם מישראל אפילו שאינו עובר עבירות אבל נבדל מעדת ישראל כאילו אינו מהם, נחשב לפורש מדרכי צבור שאין לו חלק לעולם הבא].

תחית האומה בדורות האחרונים

חלקו האחרון של המאמר עוסק בהסברת התעוררות התחיה בדורות האחרונים: התחיה שאנו עדים לה בתקופתנו, היא אמנם מכוונת ליצירת בסיס מדיני-כלכלי, ברם בסיס זה הכרחי להגשמת שליחותו של ישראל בתבל. כבר אמרו חז"ל (תגינה ה'): „כיון שגלו ישראל מארצם אין לך ביטול תורה גדול מזה“, מכאן שהגדלת תורה והאדרתה במלוא הקיפה תיתכן רק בשיבת ישראל לארצו. ההתעוררות לתחיה שאנו עדים לה, אינה פרי דור התחיה בלבד, לא מנהיגיו או סופריו הם שחוללו את הפלא הנפלא הזה, הביאו לכך געגועי דורות לשיבת ציון, האהבה הגדולה לארץ ישראל באה לאומה מצפיתם של עשרות דורות לגאולה וישועה אותה שאבו ממקורה של תורה.

לזכותה של התנועה הציונית יש לזקוף את ארגון ההמונים ששאפו לציון, גיוס אמצעים כספיים והקמת מכשירים כלכליים, כמו כן טפול בעניינים מדיניים ויצירת קשרים עם ממלכות והעומדים בראשן. ברם הדחף הפנימי לתחיה, הוא מעל ומעבר לפעולותיה ולרעיונותיה של התנועה הציונית, ואין פלא אם כעבור דור אחד אותם צעירים אשר נתחנכו על ברכיהם של מנהיגי וסופרי התנועה הציונית, ואשר רוקנו אותם מתוכן של תורה ומצוות, אותם צעירים עד סמוך למלחמת ששת הימים איבדו את הקשר לארץ, וברבבותיו מוכנים היו לרדת מן הארץ. ועד היום יותר משנתיים מאז שחרור הארץ, עומדות המפלגות המיוצגות בתנועה הציונית וממשיכי דרכה, מנגד לישובה של ארץ ישראל בכל מרחביה.

הדחף האמיתי לשיבת ציון ולתחית האומה, הוא מפני „שהתחלנו להגיד איזה דבר גדול... ולא גמרנו עדיין, הגנו עומדים באמצע נאומנו ולהפסיק לא נרצה“, ואולי יותר מזה „לא נוכל“. האומה גם בתזותה בגולה הרגישת והכירה כי היא עומדת באמצע שליחות ומפעל שהחלה לחולל בעולם, הרגשה זו היא שליותה אותה בכל שנות נדודי גלותה, והיא היא שגרמה להתפרצות התחיה בדורות האחרונים.

באגרותיו (אגרת רט"ז) כותב רבינו: „... אחרי תרדמה ממושכת הגיעה לנו שעת התגלות החיים, השלג והכפור אשר כיסו את גרעיני תחיתנו, נמסו מקוי השמש של האורה האלקית, אשר שלחה את קויה, האביב קרב לבא, רוח אלקים חיים שבכנסת ישראל הולך ומתגלה באופן חרישי, אבל נשמע לכל בעלי הקשבה... חפץ שיבה לתחיה הולך ומתפרץ ועושה נתיבתו, עלינו לסקל את מסילתו, להצילו מכל רוח רעה אשר תוכל לעכב את דרכו“.

סופרים והוגי דעות שונים, ניסו לתת הסברים שונים למהותה של תנועת התחיה היהודית, ברם ההסברים היו שטחיים ולא השכילו להעמיק לנקודה היסודית והאמיתית של תנועה זו, שהיא יצירת בסיס לדבקות באלקים. להסברים שטחיים ומקוטעים אלו קורא רבינו „גמגומים“. אך היות וההתעוררות לתחיה אינה תוצאת הטפתם של אותם מנהיגים או סופרים, על כן לא ההסברים שבאו לאחר התופעה הם הקובעים. כל עוד תנועת התחיה שוטפת ועשירה למעלה מתפיסתנו, לא נוכל להסבירה, אך במשך הזמן נתרגל לשטף הרב, עד שלבסוף נצליח גם להסביר בבטוי ברור את מורה ותכליתה של התחיה.

וכאן מסביר רבינו מדוע תנועת התחיה היהודית אחזר לא תשוב ריקם, כי גם אם מפני חטאינו גלינו מארצנו, אך גם שם בגלות הרגישת האומה הישראלית כי היא עומדת באמצע מפעל ושליחות אלקית אשר החלה לחולל בעולם. „התחלנו להגיד איזה דבר גדול... ולא גמרנו עדיין. הגנו עומדים באמצע נאומנו ולהפסיק לא נרצה ולא נוכל“. „לרדת מעל במת ההסטוריה יוכל רק עם שסיים את תפקידו“ וכונת דבריו, כי לכל אומה הועידה ההשגחה העליונה תפקיד ומשימה בעוה"ז, באחד משטחי החיים, החומריים, החברתיים או הרוחניים. „... כל העמים יש לכל אחד מהם מטרה ותעודה, המצטרפת בתור מקצוע מיוחד הנצרך לתקון העולם, שכל אומה מתיחדת בה על פי תכונותיה, גזעה, על פי דעותיה וכה ההסטוריה שלה, ומנחלת למין האנושי כולו את בניניה הפרטיים... וע"כ היא אמנם מתנת ה'... כל עם יש לו כשרון מיוחד להרחיב חכמתו כשרונו הרוחני. אמנם רבות הגה הנתיבות הפרטיות במקצועות שונים שכל העמים צריכים לעבוד יחד בעבודה הראשונית, איש איש לפי המקצוע המיוחד לו לפי טבעו...“ (עולת ראי"ה ח"א שפ"ז).

וכאן ההבדל שבין כנסת ישראל לשאר האומות, כיון שהתפקידים שהוטלו על שאר האומות הם תפקידים שיש להם גבול וקצבה, ממילא בבא התפקיד אל ביצועו נסתיים תפקידה של אותה האומה והיא יורדת מעל במת ההסטוריה, מה שאין כן האומה הישראלית, אשר לה הועידה ההשגחה העליונה תפקיד גנתי, לגלות בעולם את אור ה' ותהילתו, כמאמר הכתוב: „עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו“, על כן היא אומת עולמים, „נצח ישראל לא ישקר“.

על תופעה זו עמד אפילו הסופר האמריקני מארק טוויין, וכך כתב: „...העם היהודי ערך קרב מפליא בעולם הזה, בכל התקופות הוא נלחם בידיים כפותות מאחורי גבו, הוא רשאי להתגאות בכך, ועלינו לסלוח לו על גאוותו זו, המצריים, הבבלים, הפרסים, קמו ומלאו את האדמה בקולות רבים ובהדר ובתפארת, ולאחר מכן נבלו, הפכו למשהו מעולם הדמיונות ונגזזו, אחריהם באו היוונים והרומאים, הקימו שאון גדול מאד, וגם הם חלפו, הלכו להם, גם עמים אחרים התעוררו לפתע והרימו את אבוקתם המאירה לתקופת-מה, אבל היא כבתה עד מהרה וכעת או שהם מצויים באור בין-הערביים או שנעלמו והיו כלא היו. היהודי ראה את כולם, ניצח את כולם, וכעת הגו מה שהיה תמיד, אינו מגלה לא התנוונות, לא מיחוש זקנה, לא תשישות איברים ולא התכעטות כוחותיו ואף נפשו הערה, הפעילה ובעלת היוזמה לא נתקתה — הכל הם בני תמותה, מחוץ ליהודי. עמי הגבורה חלפו ואינם עוד, ורק היהודי נשאר. מהו סוד נצחיותו?“ כמובן שהתשובה היא, שתפקידו הנצחי של עם ישראל הוא המקיימו על במת ההסטוריה.

סוד גדלותו ונצחיותו של עם ישראל, לא נודע עדיין לדור התחיה עצמו, במקום להכיר ביחודו ותפקידו הנצחי של עם ישראל ולכוון עפ"י אלו את מהלכי התחיה, החלו לבנות את החברה הישראלית בארץ ישראל תוך חקוי לאירופא הנוצרית. רגש ההתבטלות בפני מה שהוא אירופי, אשר שרר בחלק החילוני של תנועת התחיה, הביא לעוותה וסלוף דמותה של תנועת התחיה הלאומית. החברה היהודית החילונית בארץ ישראל, לא הצליחה לבנות בארץ חיים יהודיים מקוריים, אלא העתיקה את החיים האירופיים (המיוסדים על הנצרות) לצורת החברה הישראלית (משפט אנגלי, סוציאליזם קומוניסטי, גמנסיא אירופית וכדומה) ובכך סילפה התנועה את דרכה ומגמתה.

על ההתבטלותה של החברה החילונית בפני תרבות אירופה כותב רבינו באגרותיו (קס"ד): „עד עכשיו עומדת הקולטורה (תרבות) המיוחדת של ישראל כרחל נאלמה, דבר אלקים היה לחרפה כי לא יהיו שום משכיל לרצות ממנו יותר ממה שתתן על זה אירופה דיפלום, ואירופא לקחה את דבר ה' בצנור מלא רפש של הנוצריות שנתלכלכה בגויות, ואבדה את שריד חמדתה אשר גולה מעם עולם“.

במאמרו זה מציין רבינו, כי ההתבטלות והחקוי לתרבות הגויים אשר פשט בגבול ישראל, לא יכון לעד. בסופו של דבר תתקומם רוח האומה, ותקים מתוכה תנועה אשר תכלה ותעביר את החקוי מגבול ישראל.

מה שנוגע למפעל התחיה בהווה, מציין רבינו כי אין לזלזל ולבטל את מה שנוצר ונבנה בארץ, אך יחד עם זאת אין לחשוב כי מה שנוצר בארץ הוא סוף פסוק לתחיה היהודית. אמנם לעומת מה שצריכה להיות התחיה היהודית, ההווה (בתקופתו של הרב) הוא עלוב מאד, „קטנת כמות ורפת כח“, אבל יש לראות בניציגים אלו תחילת צמיחתו של יער איתנים, ארזי אֵל. וההווה הגו הבסיס לגאולה השלימה בישראל וסוף ישראל לשוב בתשובה ולסול מסילות לחיים של דבקות בה'.